

C. J. de Lange en A. G. Teerink

Staatsbosbeheer

De fraaie heidegebieden van de Sallandse Heuvelrug zijn ontstaan door het landbouwkundige gebruik volgens het "Heidepotstalsysteem". Door dit gebruik, dat vele eeuwen plaatsvond, heeft het gebied zijn natuurwetenschappelijke, cultuurhistorische en recreatieve waarde gekregen.

Bij het beheer streven wij naar het zo goed mogelijk nabootsen van het "Heidepotstalsysteem", omdat wij verwachten hiermee de aanwezige rijkdom aan levensgemeenschappen in stand te houden. Na een beschrijving van de huidige beheersmethodieken zoals afbranden, maaien, plaggen en schapenbeweiding, volgt de beschrijving van de manier van werken bij achterstallig heideonderhoud.

Ons verhaal is als volgt ingedeeld:

- 1 De Sallandse Heuvelrug.
- 2 Motieven en doelstellingen ten aanzien van het heidebeheer.
- 3 Beheer van de heide
- A Onderhoud bestaande heidevelden
- 1 Afbranden
- 2 Maaien
- 3 Plaggen
- 4 Beweiding met schapen
- B Achterstallig heideonderhoud
- 4 Waar doen we het voor?
- 5 Literatuur

1 De Sallandse Heuvelrug

In de Rissijstijd ontstond de stuwwal, die Overijssel ten zuiden van de Vecht als het ware in tweeën deelt. Smeltwater heeft in de stuwwal diepe dalen gevormd en een gebied met een sterk geaccidenteerd karakter achtergelaten. Het is ruim 5000 ha groot, heeft een lengte van ongeveer 14 km en een wisselende breedte van 2 tot 6 km. De "Koningsbelt" (75 m + NAP), de "Holterberg" en de "Noetselerberg" (60 m + NAP) zijn de hoogste punten van de stuwwal, die wij nu "de Sallandse Heuvelrug" noemen.

Als na de grote volksverhuizing de rust enigszins is weergekeerd, hebben de Saksers zich vooral aan de oostkant van de heuvelrug gevestigd (ca. 500 na

Chr.). Er ontstond in deze streek een zeer stabiel landbouwkundig systeem zoals ook op de overige Noordwesteuropese zandgronden tussen Antwerpen en Hamburg. De Smidt beschrijft de geschiedenis van dit "Heidepotstalsysteem" als volgt.

"Kort samengevat bestond het heidepotstalsysteem uit een mineralenkringloop die gedreven werd met energie van de zon, waarvan de verliezen werden aangevuld uit het omringende landschap. Het menselijk handelen en het ecosysteem van het heidelandschap waren op elkaar afgestemd waardoor ze minstens duizend jaar in evenwicht konden verkeren. Ten opzichte van het oorspronkelijke oerbos had het landschap een ingrijpende verandering ondergaan, maar de menselijke invloed bleef over een zo lange periode constant en was ruimtelijk zodanig gedifferentieerd, dat zich opnieuw een rijk gevarieerde vegetatie en fauna kon ontwikkelen. Niettemin moet men bedenken dat voor grote zoogdieren als wolf, lynx, beer, eland, edelhert, wild zwijn, wisent, oeros en voor grote roofvogels als zeearend en visarend in dit landschap geen plaats meer was. Weidevogels, ooievaar en korhoen kregen daarentegen meer mogelijkheden geboden. De ontdekking van de kunstmest leidt rond de eeuwwisseling tot de ontbinding van het heidepotstalsysteem. Schapemest en heideplagen zijn dan niet meer nodig. De heide wordt beplant met dennen of ontgonnen tot akker of weiland."

De ontdekking van de kunstmest betekende ook op de Sallandse Heuvelrug het einde van de schapenhouderij. De heidevelden veranderden van een extensief benut cultuurgebied in "onproductieve woeste grond" althans op de droge onvruchtbare heuvelrug. Veel boeren verkochten hun aandeel in de "marke" (gemeenschappelijke bezit). Belangrijke kopers waren de textielabrikanten. Zoals in die tijd gebruikelijk was, werden veel heidevelden bebost of raakten begroeid met dennenopslag. Het gevolg was dat de eeuwenlang kaalgebleven "Berg" nu voor het grootste deel is bebost. Alleen de gronden, die als Natuurmonument zijn gespaard (ca. 15% van de oppervlakte) herinneren aan de oude situatie.

Overzicht van de Sallandse Heuvelrug vanaf Holten kijkend naar het noorden (foto van een maquette).

2 Motieven en doelstellingen ten aanzien van het heidebeheer

Opvallend is de verandering van inzicht in de periode na de Tweede Wereldoorlog.

Doelstelling van het Staatsbosbeheer, dat in 1939 1100 ha bos en heide overnam, was verhoging van de produktiviteit en werkgelegenheid. Bij Ministeriële

Beschikking van 12 mei 1953 werd een oppervlakte van 268 ha tot Staatsnatuurreserveaat verklaard. Het overige deel van de heide op de Sallandse Heuvelrug bleef de bestemming houden van "Te bebossen woeste grond". Tot 1962 vond bebossing van de heide plaats en had men maar weinig belangstelling voor het openhouden van de heidegronden buiten de reservaten.

Kenmerkend is het beheer van de korhoenders geweest. Deze vogels werden door de ontginning van het oostelijk gelegen "Wierdense Veen" naar de heidevelden van de Sallandse Heuvelrug verdreven. Hun aantal werd in het voorjaar van 1952 zo groot, dat jonge bezaaiingen van lariks en groveden volkomen dreigden te mislukken. Na uitgebreid onderzoek is toen besloten de stand door afschot te verkleinen. Thans proberen we met alle macht het korhoen te behouden.

Het korhoenonderzoek heeft er wel toe geleid, dat bij het latere heidebeheer bewust rekening gehouden werd met deze vogel. Sinds de vijftiger jaren worden verspreid liggende heidepercelen van ca. 1 tot 10 ha regelmatig afgebrand om zo een opbouw te verkrijgen van jonge naar oude heide. Uit het onderzoek was immers gebleken, dat de vogels voor hun slaapplaatsen, fourageerplaatsen en baltsplaatsen steeds heidepercelen van een bepaalde samenstelling en ouderdom opzoeken.

In deel 1 van het advies van de Interdepartementale Commissie "Nationale Parken en Nationale Landschapsparken" is het gebied als Nationaal Park aangewezen. De natuurwetenschappelijke waarde wordt o.m. als volgt omschreven: "Het heuvellandschap wordt voor een groot deel bedekt door naaldhoutbos. De overige ruimte wordt ingenomen door heidevelden, deels bezet met opslag. Het grote heidegebied van de Noetselerberg neemt een duidelijk dominerende positie in. Markante aspecten vormen jeneverbessen, eiken, berken en vliegdennen, die over vrijwel het gehele gebied aanwezig zijn, zowel in kleinere als in grotere groepen."

Uit deze beschrijving blijkt een veel hogere waardering voor de heidegebieden dan voor het bos en we zijn dan vergeleken met de opvattingen van vlak na de oorlog bijna 180° gedraaid. Dit lijkt bedenkelijk veel op een modeverschijnsel, gerekend naar de periode, die gemoeid is met bosvorming en ook naar de periode waarin de heidevelden onmisbaar voor de landbouw waren.

Een ons inziens belangrijk kenmerk van de huidige heidereservaten is de ongestoordheid van het bodemprofiel. Bij verwaarlozing van het heideonderhoud zullen door bosvorming op den duur veranderingen in dat bodemprofiel gaan optreden (wortels, bodemleven e.d.) Daar waar men bos op voormalige heidegrond heeft aangelegd is het bodemprofiel meestal drastisch en onomkeerbaar veranderd. Vaak heeft een vorm van grondbewerking plaatsgehad (spitten of ploegen) en heeft men een bemesting toegediend (fosfaat; compost; lupinevoorbouw). Vanuit het principe van continuïteit geredeneerd, menen wij dat heidebeheer zinvol is op de gronden

met een ongestoord of weinig gestoord profiel. Daar waar men bij de bebossing het bodemprofiel onomkeerbaar veranderd heeft of waar spontane bosvorming al tientallen jaren een kans heeft gekregen, moet naar onze mening bosbeheer plaatsvinden.

De motieven, die bij het huidige beheer van het centrale heidegebied van de "Sallandse Heuvelrug" een rol spelen zijn van cultuurhistorische, natuurwetenschappelijke en recreatieve aard.

Als we het eeuwenoude landbouwsysteem zo goed mogelijk nabootsen, verwachten we dat ook de daaraan gekoppelde, thans zo hoog gewaardeerde natuurwaarden instandblijven.

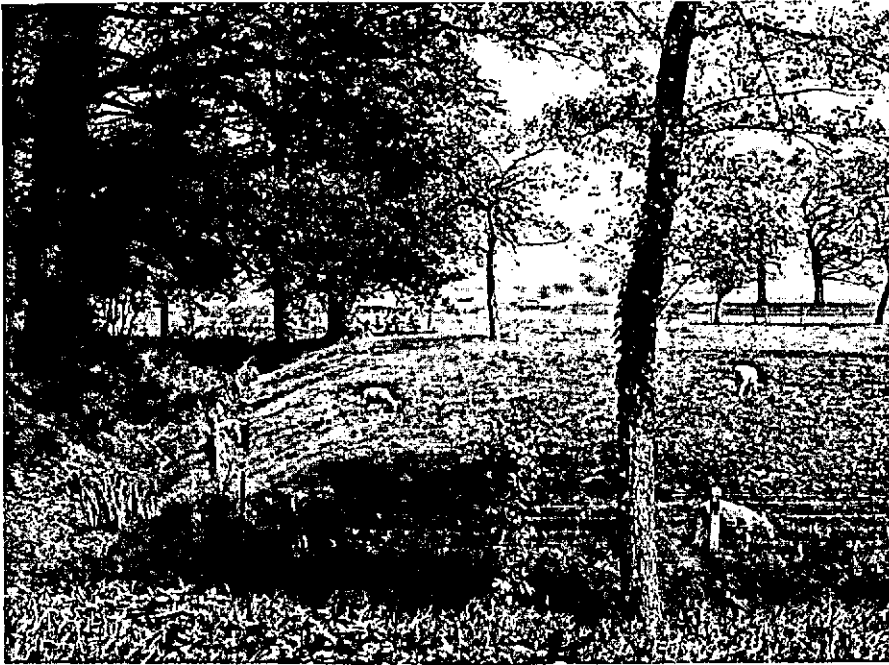
Wij menen dat naast de grote oppervlakte eerste en tweede generatie bos juist de nog aanwezige elementen van het "Heidepotstalsysteem" sterk het karakter van de "Sallandse Heuvelrug" bepalen. Daar ontleent het gebied zijn grote natuurwetenschappelijke, cultuurhistorische en recreatieve waarde aan. Het is zeker de moeite en de kosten waard deze karakteristieken tot in lengte van jaren zorgvuldig te beheren.

In het "heidepotstalsysteem" was voor 1 ha akker 15 tot 20 ha heideveld nodig.

De esgronden zijn thans veelal van akkerbouwgronden in grasland overgegaan of men teelt er mais op. De overvloedige toevoer van meststoffen komt van veel plaatsen maar niet meer van de heide. Onkruiden worden zo perfect onder de duim gehouden, dat het vroeger zo rijke biotoop ernstig is verarmd.

Van de esgronden, die bij de Sallandse Heuvelrug behoren, is maar een fractie eigendom van het Staatsbosbeheer en dan nog voor het grootste deel verpacht. Daar waar esgronden uit de normale agrarische pacht komen is het de bedoeling deze gronden te betrekken bij het heidebeheer.

Voorlopig zal het Staatsbosbeheer dit wel in eigen exploitatie moeten doen, omdat het plan is de oude akkergewassen als rogge, boekweit en spurrie met de teeltmethoden van vroeger weer te introduceren. Dit sluit niet erg aan bij de moderne landbouw, hoewel voor niet bespoten, met schapenmest geteelde produkten vermoedelijk een goede markt te vinden zal zijn. De verwachting met dit akkerbeheer is, dat de teruggang van het korhoen zal stoppen. Na het reeds genoemde afschot van deze dieren in de vijftiger jaren is de stand wel jarenlang stabiel gebleven, maar vertoont de laatste tien jaar een onrustbarende daling. Uit recent onderzoek komen aanwijzingen dat dit vooral het gevolg is van de achteruitgang van de voedselsituatie. Overigens profiteert natuurlijk niet alleen het korhoen van een uitgebreider aanbod van oude landbouwgewassen met hieraan de onvermijdelijk gekoppelde en hier ook gewenste on-

De esgronden zullen meer als onderdeel van het "Heidepotstalsysteem" beheerd worden.

kruidflora. Wij menen dat het korhoen vooral gezien moet worden als kwetsbare representant van de te behouden levensgemeenschap. Kunnen we de omstandigheden voor deze vogel verbeteren, dan komen de minder kwetsbare soorten vanzelf in een gunstiger situatie.

Een deel van de lager gelegen graslanden ontwikkelt zich meer in de richting van kruidenrijke hooilanden door aangepaste bemesting. Het gewonnen hooi is bestemd voor wintervoeding van de heideschappen.

Omdat deze richting nog maar recent is ingeslagen, hebben we nog weinig kostengegevens. Enerzijds derft het Staatsbosbeheer opbrengsten uit de verpachting, anderzijds is aankoop van hooi niet nodig en zullen de opbrengsten van de "niet bespoten" landbouwproducten toch wel minimaal de kosten dekken. De ideële baten liggen daarbij niet alleen in de sfeer van "Wat is ons een korhoen waard?" maar ook in de sfeer van het bieden van een wat meer afwisselende omgeving voor de bezoeker dan via de huidige moderne agrarische bedrijfsvoering tot stand komt.

Ook de andere onderdelen van het heidepotstalsysteem, zoals het hakhoutbos aan de rand van de es en de aan- en afvoerwegen van schapen, mest en plaggen worden niet vergeten. Veel restanten van hakhoutwallen langs vroegere schaapsdriften zijn nog duidelijk herkenbaar. Het hakhoutbos is meestal tot spaartelgenbos omgevormd.

Daar waar dit zinvol is, zal restauratie plaatsvin-

den, zoals herstel van de afgebrokkelde wallen en afzetten en zonodig herinplanten van hakhout.

3 Beheer van de heide

A Onderhoud van de bestaande heidevelden

Voor de instandhouding van de heide op de Sallandse Heuvelrug wordt een regiem van branden en maaien, op kleine schaal afplaggen en sinds 1977 beweiding met schapen toegepast. Daarnaast vindt (mechanische) opslagbestrijding plaats, waarbij soms vrijwilligers een rol spelen, en het wegnemen van "bovenwindse" berkenzaadbronnen om het vlopen met berk in te perken.

1 *Atbranden* Mits de oppervlakte voldoende groot is - tenminste 5 ha - en de begroeiing dit toelaat, is deze van ouds toegepaste methode goedkoop en zeer effectief voor de bestrijding van natuurlijke opslag van groveden. Ook na een ernstige aantasting door het heidehaantje (*Lochmea suturalis*) is branden het aangewezen middel.

De uitvoering van het brandprogramma komt nogal eens in de war omdat men met verschillende zaken rekening moet houden. De periode waarin men branden kan is ons inziens beperkt tot de maanden november, december en de eerste helft van januari. De heide kan dan voldoende droog zijn en de kans op sneeuw is nog gering. De verstoring van de korhoenders is in deze maanden minimaal.

Bij een later tijdstip en vooral bij een vroege balts is dit wel het geval. Ook andere schepsels zoals jonge hazen zijn dan meer de dupe.

Het afbranden van grote aaneengesloten stukken heideterrein is nog niet zo moeilijk, maar het is juist de bedoeling de nodige afwisseling in leeftijd en daardoor in samenstelling van de heide te maken. Verspreid staande vliegdennen zijn ook voor het korhoen van grote betekenis en moeten dus niet alle in de vlammen sneuvelen. Eikestrubben en jeneverbessen zijn eveneens snel door rook en vuur beschadigd. Kortom het lukt niet ieder jaar het gestelde doel te bereiken.

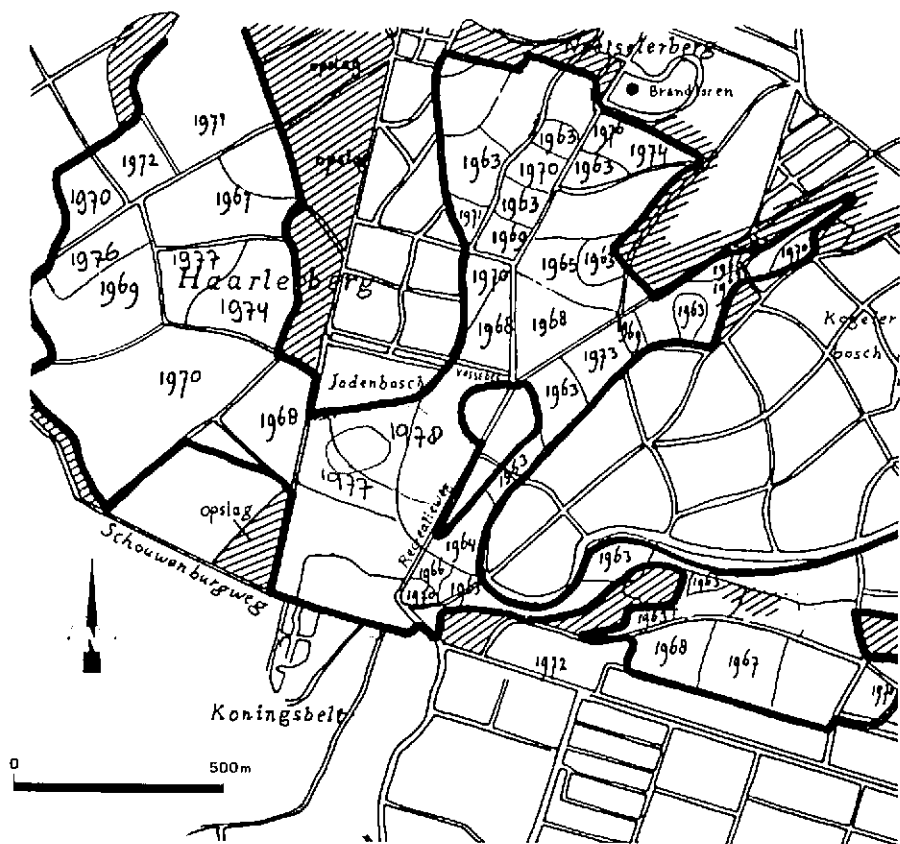
Afgezien van bijzondere omstandigheden zoals massaal optreden van het heidehaantje, wordt heide ouder dan acht jaar afgebrand waarbij we een omlooptijd van vijftien jaar aanhouden.

Op het onderstaande kaartje is het uitgevoerde brandprogramma sinds 1963 aangegeven. Dit geeft een indruk van de verkregen afwisseling.

Afhankelijk van het aantal te sparen bomen per ha - "Overstaanders" zoals wij deze noemen - passen wij

de volgende technieken toe:

- Sparen van veel overstaanders (20 stuks of meer per ha). Bij de moeilijkste situatie, het verspreid voorkomen van de te handhaven bomen, is tegenbranden noodzakelijk. Bij windstil weer en droge heide wordt windafwaarts een vuurstrook aangelegd. Alvorens met branden te beginnen moet om het betreffende terrein een 5 m brede strook afgemaaid en het maaisel afgevoerd zijn, zodat bij eventueel draaiende wind de brand niet uit de hand kan lopen. Hierlangs wordt met een brandende autoband de vuurlijn aangelegd. De band wordt aan een ijzerdraad stapvoets voortgetrokken, waarbij de smeltende rubber de heide en de humus in vlam zet. Het vuur wordt zonodig geactiveerd door met een gieter een weinig dieselolie toe te voegen. Om de 25 m staat een man met een schop langs de vuurlijn. Zijn taak bestaat uit het begeleiden van het vuur en ervoor te zorgen dat dit in een gesloten front blijft. Daartoe beschikt hij tevens over een fietsband aan een draad, die hij in het vuur kan aansteken om niet verbrande gedeelten "bij te werken". Bij te sparen

Overzicht uitgevoerde brandprogramma van 1963-1978.

 = heideterreinen

Maken van een veiligheidsstrook door tegenbranden.

houtopslag leidt hij het vuur met behulp van de fietsband eromheen en dooft het uit voordat het schade kan doen. Vooral bij jeneverbesgroepen, die zeer gevoelig zijn voor rookbeschadiging, passen wij deze techniek toe. Niet te sparen vliegdennen, hoger dan 3 m, worden vóór het afbranden geveld.

Inclusief het maken van de veiligheidsstroken kost dit ca. 35 manuren per hectare.

- Sparen van weinig overstaanders (10-15 stuks per ha). Ook hier is het maken van een 5 m brede veiligheidsstrook noodzakelijk. Om de te sparen bomen wordt een 2 m brede strook gemaaid. Windafwaarts wordt tegen de windrichting in, evenals in het eerste geval, de vuurlijn aangelegd. Wanneer een ca. 10 m brede strook is afgebrand, wordt bij de eerste overstaander windafwaarts de heide aangestoken. Het vuur brandt dan vrij snel naar de tegen de wind in brandende vuurlijn toe.

Voorbij de gespaarde bomen begint men weer tegen de wind in te branden en steekt eerst bij de volgende overstaander de heide weer aan nadat het tegen de wind in brandende vuur een voldoende brede baan heeft zwartgemaakt. Het windafwaarts brandende vuur veroorzaakt zeer warme rook zodat het gevaar van rookbeschadiging aan de overstaanders niet onderschat moet worden.

Inclusief het maken van de veiligheidsstroken kost dit ca. 20 manuur per hectare.

- Geen overstaanders te sparen

Afhankelijk van de belendende vegetatie (Molinia, opslag van naaldhout) wordt een 10 tot 20 m brede strook geheel gemaaid en het maaisel afgevoerd.

Is het terrein groter dan 5 ha dan wordt zo ongeveer elke 150 m een 10 m brede strook gemaakt. Begonnen wordt met een 10 m brede baan tegen de wind in af te branden, daarna steekt men de omtrek van het af te branden terrein aan. In velden, waar concentraties van Molinia voorkomen, dient men zeer voorzichtig te zijn. Brandende delen kunnen gemakkelijk door de stijgende hete lucht in aangrenzende percelen terecht komen en ongewenste brandhaarden vormen. Bij het uitvoeren van deze methode moet men wel het eventueel aanwezige wild weg drijven. Het loopt anders grote kans te verbranden.

Inclusief veiligheidsstroken kost dit 10-15 manuur per ha.

2 *Maaien* Het maaien van de heide geschiedde tot omstreeks 1965 volgens de gebruikelijke methode met zeis of maaimachine. Veelal was niet alleen regeneratie van de heide de bedoeling maar ook het oogsten van het maaisel. De heide werd dan op ongeveer 3-5 cm afgesneden.

De laatste jaren gebruiken we de slagmaaier meer. De snel roterende messen van dit door een tractor aangedreven werktuig verpulveren de heide. Het maaisel blijft zo in een dunne laag op de bewerkte oppervlakte achter. Houtopslag tot een diameter van 8 cm versnipperd de machine vrij gemakkelijk.

Voor terreinen, die met vliegdennen zijn dichtgelopen en waar afbranden veel risico met zich meebrengt, is de slagmaaier erg geschikt. Eveneens voor het aanleggen van veiligheidsstroken om te sparen hout. Een groot voordeel ten opzichte van het branden is dat het werktuig vrijwel bij elke weersgesteldheid gebruikt kan worden.

Gebleken is dat uitvoering van de werkzaamheden in verband met de verjonging van de heide ongeveer een maand na de bloei zeer effectief is. Het rijpe zaad wordt afgerukt en verspreid, ook naar meer open plaatsen. Gedurende de wintermaanden zakt het met regen en sneeuw in de humuslaag, waar het in het voorjaar kan kiemen.

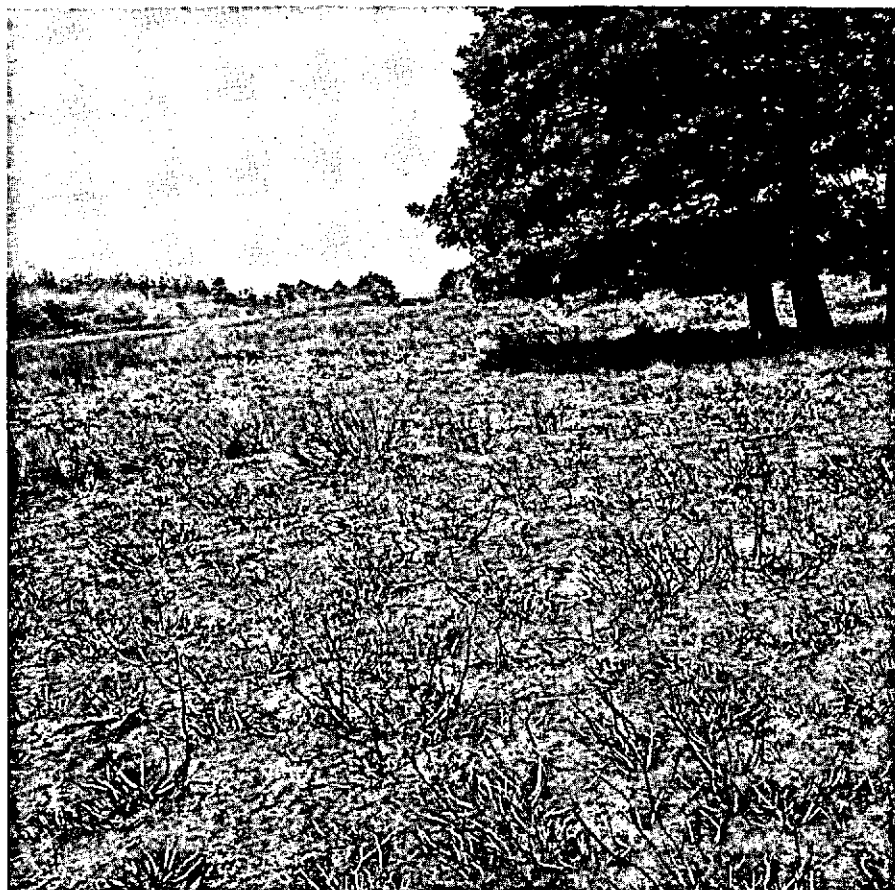
Terreinen met veel Amerikaanse vogelkers bewerken we niet met de slagmaaier, aangezien dit een actief uitlopen van de slapende knoppen of het vormen van wortelopslag tot gevolg heeft. In het algemeen geldt dit ook voor berk. Op het idee gebracht door de beheerders van de Lünenburger Heide, bleek echter dat bewerking van berk met een diameter van 4 tot 8 cm in de nazomer met de slagmaaier een goede bestrijding oplevert. De rafelige wonden,

die het apparaat maakt, veroorzaken dan kennelijk zo'n snelle uitdroging, dat de plant het niet meer redt.

In veel gevallen is voor de regeneratie van de heide de slagmaaier met succes gebruikt, vooral daar waar branden niet mogelijk was. Hierbij is het wel zo dat de *oude* heidestruik weer uitloopt en het terrein ogenschijnlijk na enkele jaren weer is bezet met een vitale heidevegetatie. Van verjonging kunnen we nog niet goed spreken, de planten bestaan immers uit oude stoven, die na verloop van tijd bossige struiken vormen. Jonge kiemplanten ontstaan alleen daar waar het zaad op meer open plaatsen is ontkiemd. Ter beteugeling van het heidehaantje is de methode minder geschikt. De strooisellaag waarvan dit insect afhankelijk is, wordt immers niet verwijderd.

De voorbereidingen voor uitvoering van het werk met de slagmaaier zijn minimaal. Wel dient men erop te letten dat er geen belangstellenden te dicht in de buurt van het werktuig komen. De kans op ernstig letsel door rondvliegende stenen is niet denkbeeldig.

Als kostennorm voor het werken met de slagmaaier

Afgebrande heide met zorgvuldig gespaarde groep eiken.

er houden wij op terreinen met weinig storend houtopslag 2 tot 2½ ha per mandag aan.

Maaien van berijdbare en vlakke terreinen met weinig stenen gaat zeer goed met de cyclomaaler. Na enige dagen drogen, wordt de afgemaaide heide in baaltjes geperst. Deze gebruiken we dan als strooisel in de potstal of verkopen het als drainage materiaal. Voordeel van het gebruik van de cyclomaaler boven de slagmaaler is dat maaisel afgevoerd wordt en er voor het heidehaantje een iets minder gunstige strooisellaag overblijft.

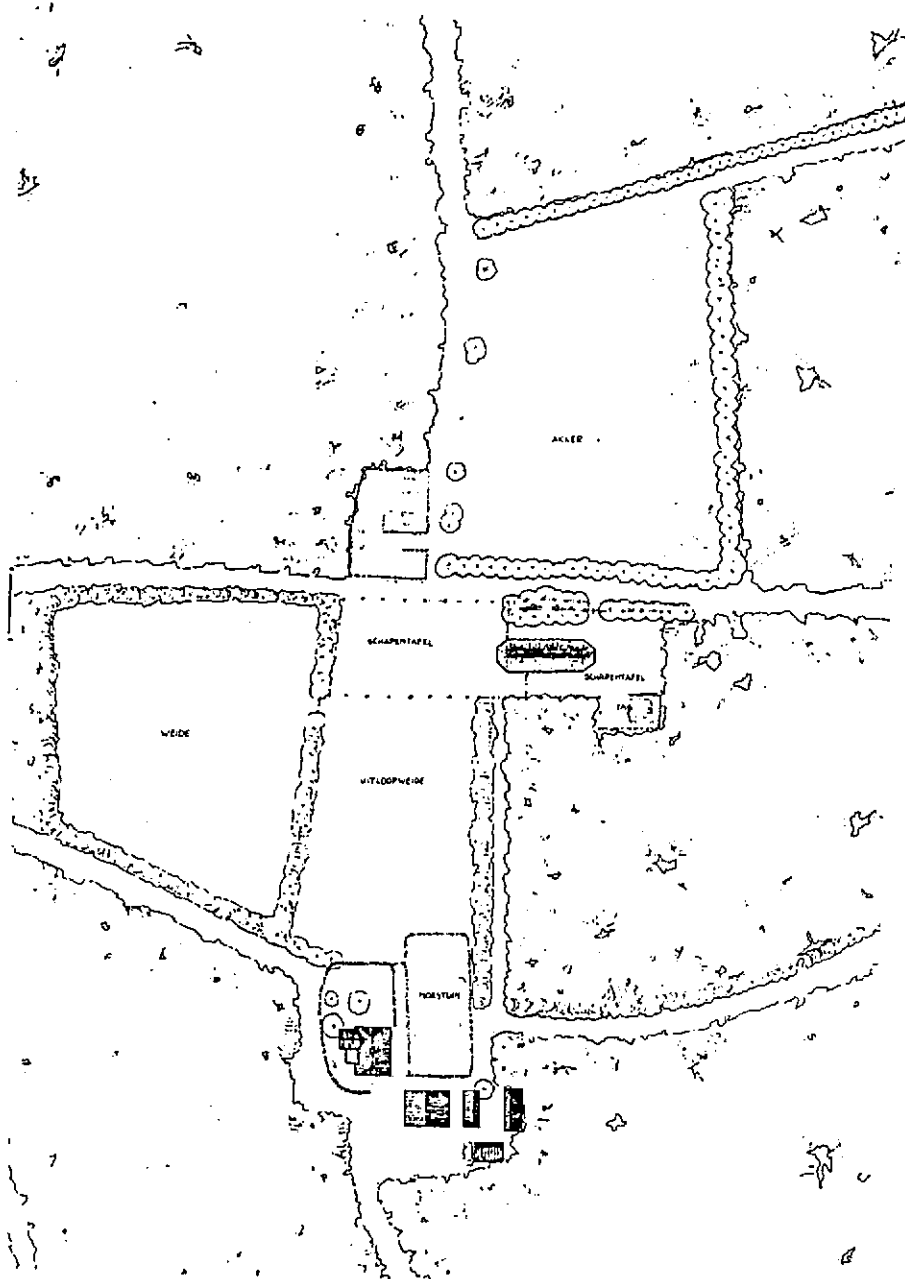
De afvoer van de afgemaaide heide bevordert het uitlopen van de heideplant. Tevens is de kans op afsterven van de hoofdscheuten door verdroging veel geringer dan bij het gebruik van de slagmaaler. Goed gaat dit maaien bij 6 tot 10 jaar oude heide.

3 Plaggen Het plaggensteken zoals dit in de tijd van de schapehouderij werd bedreven, hebben we in verband met de hoge kosten niet veel toegepast. In voorkomende gevallen worden door erosie bedreigde plaatsen (looppaden op hellingen) met plaggen dichtgelegd. Hiervoor worden heidezoden van 4- tot 5-jarige heide gestoken ca. 20 x 20 cm, en nadat de ondergrond met schop of riek is losgewoeld in de open plaatsen gelegd en goed aangetrapt.

De onderlinge afstand is ca. 40 tot 45 cm in driehoeksverband zodat het afspoelende water geen doorgaande erosie-geul kan maken.

Uitvoering dient bij voorkeur in het najaar te geschieden (oktober - november). Het nog aanwezige heidezaad valt dan nog voor de winter tussen de zoden. Deze vorm van verjonging passen we alleen daar toe waar natuurlijke regeneratie weinig kans van slagen biedt.

Plaggen zou in het na te bootsen "Heidepotstal" systeem echter wel eens onmisbaar kunnen blijken omdat juist hierdoor een wezenlijke afvoer van mineralen en andere voedingsstoffen plaatsvindt. Daar-

Omgeving van de schaapskooi.

om vindt onderzoek plaats in hoeverre het plaggen met de machine kan geschieden. Het lossteken is daar bij niet zo moeilijk, maar nog wel het laden van de losgestoken zoden op een wagen. Het is voorbarig in dit verband meer te vermelden.

4 *Beweiding met schapen* Na veel studie en onderzoek is besloten op de Sallandse Heuvelrug weer het heideschaap te gaan gebruiken. In 1977 is een moderne potstal gebouwd met afmetingen van 34 bij 11 m. Deze kan ongeveer 250 oolen hulsvesten, zodat op volle sterkte een kudde van ruim 500 dieren met een herder de heide op kan trekken.

De stal is geplaatst op een oud stuk cultuurland omgeven door zwaar loofhoutbos. De veelal nog aanwezige oude wallen zijn waarnodig enigszins gereconstrueerd en opnieuw met eik ingeplant. Eveneens is van bebost oud bouwland weer een akker gemaakt. Hierop worden met behulp van de schape-mest uit de stal oude cultuurgewassen zoals spurrie, boekweit, rogge en haver geteeld. In de directe omgeving van de kooi is het daardoor mogelijk geworden het publiek de werking en het doel van de potstal te laten zien. Tevens zijn er binnen de fraaie omgrenzing van loofhoutwallen enkele omrasterde weiden, waar de bezoekers tussendoor kunnen lopen en zo op hun gemak de schapen kunnen bekijken als deze niet naar de heide zijn.

Door de directe omgeving van de kooi goed in te richten voor het publiek, concentreert zich de belangstelling voor het schapebedrijf hier. Het dichtstbijzijnde heideveld is ruim een kilometer van de kooi verwijderd en tot nu toe is er geen rustverstorende recreatiedrukte in de stiltegebieden opgetreden. Wel een probleem vormen de honden, die alleen aangehouden met hun eigenaars mee mogen. Toch is veront-rusting van de kudde door loslopende honden al enige malen voorgekomen.

De kudde verblijft dagelijks 5 - 6 uur op de heide. In de weekenden blijft de herder wat meer op de minder kwetsbare terreingedeelten en in de buurt van de schaapsdriften.

Hoewel voor het doel van het graasbeheer het heideschaperas er niet zoveel toedoet, proberen we uit cultuurhistorische overwegingen toch een zo zuiver mogelijk heideschaperas terug te fokken. In samenwerking met o.m. het Rijksinstituut voor Natuurbeheer en de Stichting voor zeldzame huisdieren, is gekozen voor het "Veluws Heideschaap". Dit ras kwam vroeger in deze streken van Overijssel normaal voor. Met de kudde op volle sterkte (ruim 500 dieren) moet het mogelijk zijn 300 - 400 ha heide te onderhouden. Het effect van de nieuwe kudde is nog niet erg merkbaar, maar thans, medio 1979, zijn er

ook nog maar 250 dieren.

Vooraf op recent afgebrande terreinen grazen de schapen graag en hier is te zien dat de heide goed uitstoelt en een gesloten vegetatie gaat vormen. Zaailingen van berk worden als een lekkernij gegeten. Het is niet de bedoeling een heidegazon te laten ontstaan. Daar is ook gezien de grote oppervlakte aanwezige heide en het toch maar beperkte areaal dat met de kudde beweid kan worden weinig kans op.

Wij zijn erg benieuwd naar het effect van begrazing in de jeneverbesterreinen. In het natuurgebied van de Lünenburger Heide blijkt dat de jeneverbes zich sterk uitbreidt op die terreinen die regelmatig begraaasd worden. Op de Sallandse Heuvelrug is vrijwel geen verjonging te bespeuren van de aanwezige oude jeneverbesstruwelen.

De kosten van begrazing met schapen onder leiding van een herder zijn hoog. Hoewel de kudde nog niet op volle sterkte is en dus nog niet volledig in produktie, ziet het er wel naar uit dat de opbrengsten van vlees en wol opwegen tegen afschrijvingen, voerkosten en andere lopende kosten maar dat het loon van de herder plus dat van zijn vervanger overblijft. Dat betekent dat het onderhouden van 300 - 400 ha heide per jaar ongeveer 75000 gulden kost. Uiteraard moet men deze kosten afwegen tegen de grotendeels ideële baten van wat het de Nederlandse samenleving waard is, de levensgemeenschappen van dit gebied in stand te houden.

B *Achterstallig heide-onderhoud* Relatief vrij grote heideterreinen op de Sallandse Heuvelrug zijn vrij ongemerkt min of meer gesloten bos geworden. Vanaf 1973 is een deel hiervan weer teruggebracht naar een open terreintype. Om enig inzicht in de regeneratie van de veelal verspreid nog aanwezige heide te verkrijgen is op verschillende manieren te werk gegaan. Op sommige plaatsen hebben we het takhout laten liggen. Daarnaast is met vrijwilligers het takhout uitgedragen en weer op andere plaatsen werd dit met de trekker en takkenschuif op hopen gezet. Na verbranding van de takhopen is de as afgevoerd terwijl we ook enkele ashopen hebben laten liggen. Van een klein perceel zijn tevens de stobben gerooid en afgevoerd.

Opvallend was dat na twee jaar overvloedige berkenzaailingen opkwamen op die plaatsen, waar met de tractor het hout uitgesleept was en de bodem nogal verwond was. Het terrein waar de stobben gerooid waren ontwikkelde zich volgens de verwachting tot een ware berkenwekerij. Deze methode is dan ook nog afgezien van de kosten niet geschikt.

De heide regeneert goed op alle behandelde

terreinen; vergrassing treedt nog weinig op. Op de percelen waar de takken zijn blijven liggen is de ontwikkeling bevredigend. Alleen kan daar niet direct met schapen gegraasd worden in verband met hoef- en uierbeschadiging.

De werkwijze die wij nu als regel toepassen, is eerst het verwijderen van de houtopstand, wat mechanisch goed kan geschieden mits de machine geen bodemverwonding veroorzaakt. Daarna op hopen zetten van het takhout met de takkenschuif en verbranden. Vervolgens begrazing zodra de heide zich noemenswaard begint te ontwikkelen.

Hoewel vroeger de heide een boomloze vlakte was, worden om landschappelijke redenen maar ook ten behoeve van het korhoen de tot onder betakte vliegdennen gespaard en alle groepen en solitaire eiken. De berk verwijderen we zo veel mogelijk en sparen we meer in bosverband en "beneden de wind". Dit omdat juist de berk een enorme infectiebron voor opslag in de heide is. Anderzijds is berkezaad een vrij belangrijk voedsel voor het korhoen. Het ongetwijfeld fraaie beeld van witte berken op de heide beperken we bewust tot die gedeelten, waar de schaapskudde vaak komt en opslag regelmatig opruimt.

Bij het terugbrengen van opslagbos naar een open vegetatie blijkt duidelijk hoe moeizaam het is een onnatuurlijke status quo te handhaven. Het is vrij gemakkelijk en het kost niet veel om dichtgelopen heideterreinen van opslag te ontdoen. De op-

brengsten van het ca. 25- tot 35-jarige vliegdennenbos dekken grotendeels de kosten. Het openhouden is zelfs op de vrij voedselarme Sallandse Heuvelrug geen sinecure. Nu sinds 1973 ruim 100 ha opslagbos is teruggebracht naar een open vegetatie, hebben we geen plannen dit verder drastisch uit te breiden, omdat er geen middelen beschikbaar zijn nog meer heide dan thans aanwezig is zinvol te beheren. Ons inziens getuigt de na de stormen van 1972 en 1973 nogal eens gehoorde opvatting om van de omgewaaide opstanden maar weer heide te maken van weinig werkelijkheidszin. Als staatsbedrijf, waar we vergeleken met veel particuliere eigenaren en natuurbeschermingsorganisaties over wat meer middelen kunnen beschikken, hebben we de grootste moeite de bestaande heidevelden goed te beheren.

4 Waar doen we het voor?

Met het uitvoeren van de verschillende beheersmethodieken in het centrale heidegebied van de Sallandse Heuvelrug hopen we zo goed mogelijk het oude landbouwsysteem te benaderen. (Wat dit betreft is het Ministerie van Landbouw als eigenaar het wel aan zijn naam verplicht hier iets van te maken). De rijkdom aan levensgemeenschappen, die aan dit landbouwsysteem gekoppeld is, verwachten we te behouden of enigszins te herstellen.

De begroeiing met heide heeft voor de Sallandse Heuvelrug het grote landschappelijke voordeel dat

Een goed ooi van het ras van het Veluws Heideschaap.

de "Sporen van de IJstijd" in de vorm van de opgestuwde heuvels en smeltwaterdalen goed zichtbaar zijn.

Het is duidelijk dat naarmate kredieten krappere worden het instandhouden, dwz. het bevrozen van de natuurlijke successie van heide naar bos, moeilijker zal zijn. Wij menen dan ook dat het verstandig is bij het terugbrengen van dichtgelopen heidepercelen naar open heide niet "te veel hooi op de vork" te nemen. Op zichzelf zijn op spontane wijze tot bos geworden heidepercelen zeer interessante biotopen met dit voordeel dat de onderhoudskosten vrijwel nihil zijn terwijl ze te zijner tijd oogstbaar hout opleveren. Dit in tegenstelling met het openhouden van heide, wat alleen maar geld blijft kosten.

Het heidegebied van de Sallandse Heuvelrug heeft altijd al veel bezoekers getrokken. Ook in de filosofie van de Nationale Parken heeft het terrein een belangrijke functie ten behoeve van de bezoekers. Wel is het oppassen dat door de grote toeloop geen waardevolle zaken voor altijd verloren gaan. Het gebied is thans doorsneden door vele openbare zandwegen met het gevolg dat elke hectare vrijwel met de auto bereikbaar is. Dit veroorzaakt veel verontrusting. Er zou al veel bereikt zijn wanneer de auto in dit natuurgebied de veel beperktere functie zou krijgen van "Middel om er te komen". Te voet, per fiets of te paard kan men over voldoende van elkaar gescheiden paden van het heidegebied genieten. Voor mensen, die slecht ter been zijn, zou een "openbaar vervoer" in de vorm van huifkartransport gecreëerd kunnen worden. Door beperking van het autoverkeer ontstaat dan vanzelf een zoning, waar en voor diersoorten als het korhoen rustgebieden overblijven en rustzoekers en gezelligheidszoekers aan hun

trekken kunnen komen.

Met name een vogel als het korhoen blijkt zeer gevoelig voor verstoring. Mede om deze reden hebben we het aantal paden over de heide verminderd. Het aantal paden is zo teruggebracht dat met volop over de heide kan uitkijken maar dat er tevens voldoende grote oppervlakten overblijven waar de mens de fauna niet verstoort. In het aanwezige bezoekerscentrum is de voorlichting er op gericht inzicht te geven welke waardevolle levensgemeenschappen aanwezig zijn en waarom beheersmaatregelen ter instandhouding nodig zijn. Op deze manier hopen we dat de bezoekers enerzijds meer genieten en anderzijds zich verantwoordelijk voelen voor dit kostbare en kostelijke bezit van ons allemaal.

5 Literatuur

- Hak, Joke. 1976. Oecologisch onderzoek aan de korhoenderpopulatie van de Sallandse Heuvelrug, het Wierdense Veld en de Borkeld en Elzenerveld. Intern RIN. rapport.
- Hazenbroek, E. 1976. Veerassen en natuurbeheer. Een overzicht van grote herbivoren van belang voor het natuurbeheer in Nederland. Intern RIN. rapport.
- Lange, C. J. de, en A. G. Teerink. 1974. Reisverslag van een studiereis naar de Lünenburger Heide.
- Minnaard, P. R. 1972. Begrazen door schapen als beheersmaatregel. Intern rapport Staatsbosbeheer.
- Ministerie van CRM. 1975. Advies van de Interdepartementale Commissie Nationale Parken en Nationale Landschapsparken. Deel 1 Nationale Parken. Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage.
- Muhle, O. 1974. Zur Ökologie und Erhaltung von Heidegesellschaften. Allg. Forst- u. Jagdztg. 145 (12): 232-239.
- Smidt, J. T. de, 1979. Heidevegetaties: oorsprong, typologie en oecologie. Ned. Bosb. Tijdschr. 51 (3): 53-68.
- Teerink, A. G. 1973. Ontwikkeling en beheer van heiderservaten op de Sallandse Heuvelrug. Niet gepubliceerd.

Diplomerings Bosbouw en Cultuurtechnische School - Velp Gld.

Op 29 juni 1979 werd het diploma van de Hogere Bosbouw en Cultuurtechnische School te Velp uitgereikt aan 26 afgestudeerden in de afdeling Bosbouw; aan 56 afgestudeerden in de afdeling Cultuurtechniek (van wie 21 in de B-differentiatie).

Het diploma van de Middelbare Bosbouw en Cultuurtechnische School te Velp werd uitgereikt aan 25 afgestudeerden in de afdeling Bosbouw en aan 65 afgestudeerden in de afdeling Cultuurtechniek.

Vakbeurs Hout '79

De 9e vakbeurs voor hout en houtbewerking, Hout '79, wordt gehouden van 16 t/m 20 oktober 1979 in de Ahoy te Rotterdam. Opening dagelijks van 10.00 tot 17.00 uur. Donderdag en vrijdag tevens van 19.00 tot 22.00 uur. De toegangsprijs bedraagt f 6,—.